

KĀRĻA ZEMDEGAS ATBRĪVOŠANAS CĪŅU PIEMINEKĻI. 20. GADSIMTA 30. GADI

Laila Bremša

laila.bremsa@lma.lv

Atslēgas vārdi: *Kārlis Zemdega, piemineklis, tēlniecība, neoklasicisms*

Izcilā latviešu tēlnieka Kārļa Zemdegas (1894–1963) darinātie pieci tā sauktie atbrīvošanas pieminekļi (Raunā, Džūkstē, Rūjienā, Talsos, Dobelē) atspoguļo neatkarīgās Latvijas Republikas sabiedrības vēlmi monumentālās mākslas formās iemiesot vēsturisko pagrieziena Latvijas dzīvē — neatkarības izcīnīšanu un cīņās kritušo piemiņas godināšanu. Darbs pie šiem brīvi stāvošajiem pieminekļiem (arī citiem, to skaitā Raiņa kapa pieminekļa Rīgā) ļāva K. Zemdegam veidot viņa stilu, kas laikmeta tendenču kontekstā raksturojams kā neoklasicisms ar art deco un nacionālā romantisma elementiem. Kārļa Zemdegas pieminekļi, kas 20. gs. vidū un otrajā pusē tika pakļauti ideoloģisko apsvērumu diktētai kritikai un pat iznīcināšanai (piemineklis Dobelē), 20. gs. 80. gadu beigās kļuva par Latvijas neatkarības atjaunošanas simboliskajiem objektiem. Pašlaik tie ir iekļauti valsts aizsargājamo kultūras un mākslas objektu sarakstā.

Latvijas mākslas un kultūras mantojuma nozīmīga daļa ir 20. gs. pirmajā pusē celtie pieminekļi, kuri iemūžina Pirmā pasaules karā un Brīvības cīņās kritušo varoņu piemiņu. Neliela grupa šo pieminekļu, pieci objekti (Raunā, Džūkstē, Rūjienā, Talsos, Dobelē) pieder tēlnieka Kārļa Zemdegas daiļradei (1894–1963). Tēlnieka talanta, darbaspēju, neatlaidības un uzņēmības rezultātā Latvijas memoriālā tēlniecība bagātināta ar vairākiem oriģināliem un savdabīgiem risinājumiem, kuri kļuva par nozīmīgu devumu Latvijas tēlniecības vēsturē. Pieminekļu celšanas vēsture liecina, ka Brīvības cīņu piemiņas iemūžināšana kļuva par valstisku un arī sociāli nozīmīgu iniciatīvu¹. Tipoloģiski šos pieminekļus apvieno tas, ka tie novietoti pilsētas (apdzī-

votas vietas) laukumā vai parkā. Pieminekļi veltīti karā kritušo piemiņai, taču tie telpiski nav saistīti ar apbedījuma vietu. Katrā konkrētā gadījumā pieminekļa iesaiste vidē ir individuāla. Ir zināms, ka dažos gadījumos, piem., Dobelē, K. Zemdega pats, sadarbībā ar pasūtītājiem, ir izvēlējies pieminekļa vietu pilsētā. Citos gadījumos, savstarpēji apspriežoties, vietu izvēlējās pilsētas pašvaldības, pieminekļa iniciatīvas grupas un sabiedrības pārstāvji. Doma par plašākiem ansambļa risinājumiem neparādās, jo nebija iespēju tādus celt. Pieminekļu atjaunošanas gaitā pēc 1991. g. divos gadījumos piemineklim atrada jaunu vietu, saglabājot padomju režīma laikā uzceltos objektus. Talsos tas ir Leču kalniņā uzceltais piemineklis 1905.–1907. g. revolū-

cijas notikumiem (tēlniece O. Nigule, 1980). Dobeļē 20. gs. 50. gados izveidojās savdabīga situācija, kad K. Zemdegas atbrīvošanas cīņu piemineklim, vēl atrodoties savā vietā, pieminekļa laukumā iekārtoja padomju karavīru brāļu kapus. Tad pieminekli uzspridzināja un tā vietā 1956. g. uzstādīja divfigūru kompozīciju “Karavīrs un partizāns” (tēlnieki V. Albergs, Ļ. Bukovskis, A. Terpilovskis), kura tika saglabāta².

Tekstos, kas veltīti šiem pieminekļiem, lietoti dažādi to apzīmējumi — atbrīvošanas cīņu pieminekļi, atbrīvošanas cīņu un kritušo pieminekļi, brīvības pieminekļi. Mazāk motivēts, kaut arī lakoniskāks, ir vispārinošais “brīvības pieminekļu” nosaukums. Kaut arī šie pieminekļi ir tapuši kā vēsturiskās piemiņas iemūžinājums, tie nav atvasināmi no populārākā Rīgas Brīvības pieminekļa parauga un tie neatveido alegorisko brīvības tēlu. Pieminekļu programma, kādu to formulējuši pasūtītāji un mākslinieki, ir ar konkrētu lokāli vēsturisku ievirzi.

K. Zemdegas 20. gs. 30. gados darināto pieminekļu priekšvēsture sākās jau 20. gs. 20. gadu sākumā, kad vienlaikus ar saimniecisko grūtību pārvarēšanu radās doma par atbrīvošanas cīņu piemiņas iemūžināšanu gan Rīgā, gan arī citās Latvijas pilsētās. Ieceres būvēt pieminekļus radās daudzviet, bet tā kā vietējās pilsētu kopienas tajā laikā bija stipri trūcīgas, ziedojumu vākšana nevedās un citi saimnieciski pasākumi bija aktuālāki, praktiskā darbība pieminekļu celšanā sākās vēlāk.

Rīgas Brīvības pieminekļa (sākumā saukta par Piemiņas stabu) pirmais konkurss notika 1922. g., otrs 1923. g.³ Pirmo kritušo varoņu piemiņai veltītu skulpturālo pieminekli pēc tēlnieka Emīla Meldera meta atklāja 1922. g. Valkā⁴. 20. gadu laikā pieminekļus cēla galvenokārt pēc arhitektu metiem. Tie bija samērā vienkārši⁵.

K. Zemdegas darinātie pieminekļi tika atklāti 20. gs. 30. gados. Pēdējais, Dobeles piemineklis atklāts 1940. g., dažas dienas pirms Latviju okupēja padomju karaspēks.

Vēsturiska nozīme ir ne vien pieminekļa estētiskajām īpašībām, bet arī tam, kā tas iekļaujas sava laika sabiedriskajā un politiskajā dzīvē, gan 20. gs. 90. gadu sākuma Atmodas procesos — simboliskajā neatkarīgās Latvijas atkalatjaunošanā.

Pieminekļu atklāšana 20. gs. 30. gados bija vietēja mēroga, taču vērā ņemami, plaši apmeklēti svētki, kurus apmeklēja valsts prezidents. Piem., Alberts Kviesis apmeklēja Raunas pieminekļa atklāšanu 1933. g.⁶ Atklāšanas svētkos notika svinīgs dievkalpojums, varēja būt koncerts vai svētku mielasts. Piemineklis, tā celšana un svētku rituāls bija nozīmīgs vairākos aspektos — tas saliedēja vietējo kopienu, stiprināja nacionālo pašapziņu, vēsturiskās piederības sajūtu, telpiski akcentēja vietu pilsētā, kur turpmāk varēja notikt svinīgi svētku pasākumi.

Pieminekļu vēsture 20. gs. otrajā pusē savukārt raksturo padomju varas politisko komunikāciju, ceļot jaunus pieminekļus un likvidējot iepriekšējos⁷. No K. Zemdegas pieminekļiem šajā procesā cieta atbrīvošanas cīņām veltītais piemineklis Dobeļē (iznīcināts, saglabājusies tikai virieša figūras galva) un “Sējējs”, Latvijas Republikas zemkopības ministram Artūram Alberingam veltītais piemineklis Rūjienā (atklāts 1939. g., restaurēts, saglabājies oriģinālais akmens).

Atmodas sākuma gados vēsturiskās piemiņas atjaunošanas procesā nozīmīga bija arī pieminekļu vēstures pētīšana un no jauna ieraudzīšana (sakopšana, popularizēšana, svētku organizēšana), kurā dalību ņēma plaši Latvijas sabiedrības slāņi.

Tēlnieka K. Zemdegas darbība monumentālajā tēlniecībā sākās pēc 1930. g. Rīgas Brīvības pieminekļa konkursa, kurā līdz tam mazpazīstamais tēlnieks par savu projektu ieguva trešo godalgu.

1927. g. K. Zemdega absolvēja Latvijas Mākslas akadēmijas Konstantīna Rončevska (1875–1935) tēlniecības meistardarbnīcu ar diplomdarbu “Jēkaba cīņa ar eņģeli”. 1928. g. viņš papildināja zināšanas un

ieņemās akmens apstrādē pie tēlnieka Burkarda Dzeņa (1879–1966). Tēlnieks savu plastisko rok rakstu veidoja uz plašas klasiskās tradīcijas bāzes, modificējot to atbilstoši tajā laikā aktuālajam *art deco* stilam, reizēm izmantojot laikmetīgos nacionālā romantisma elementus.

1925. g. K. Zemdega apmeklēja Parīzi, iepazinās ar *art deco* manifestāciju Starptautiskajā Modernās dekoratīvās un rūpnieciskās mākslas izstādē (*L'Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes*). Vēlāk viņš daudz ceļoja, arī uz Ēģipti (1931, 1936), kuras monumentālās skulptūras atstāja uz tēlnieku spēcīgu un paliekošu iespaidu. Tas visumā atbilda arī *art deco* stila orientācijai uz austrumu (plašā izpratnē)

mākslas paraugu izmatošanu. K. Zemdegas gadījumā nozīme bija tiešiem iespaidiem un senēģiptiešu skulptūrām⁸.

K. Zemdega, kā viņš pats uzskatīja, ienāca mākslas dzīvē vēlāk nekā citi viņa laikbiedri. Pirmo panākumu laikā viņam bija jau 36 gadi. Tam bija gan personiski, gan vēsturiski iemesli, tādēļ tēlnieks tiecās izmantot katru iespēju īstenot savas ieceres un strādāja ar apbrīnas cienīgu intensitāti. 20. gs. 30. gadu gaitā viņš darināja arī pieminēkļus brāļu kapos Viļakā (1935) un Tukumā (1940), vairākus privātos kapa pieminēkļus un savu šedevru — Raiņa kapa pieminēkli tagadējos Raiņa (toreiz Jaunajos) kapos (1934). Viņš strādājis dekoratīvajā tēlniecībā — reljefi ēkai Lomonosova ielā 12 (1930),

1.–2. att. Brīvības pieminēklis (“Kokle”) Raunā. 1933. Granīts, augstums ar postamentu deviņi metri. L. Bremšas foto

ciļņi LU aulai (1935), skulptūra "Justīcija" (1939, Tiesu pils, tagad Ministru kabineta ēkā), arī stājtēlniecībā — darinājis vairākas figurālas kompozīcijas un portretus.

Raunas Brīvības pieminekļa vēsture visbiežākā veidā saistīta ar K. Zemdegas pirmajiem panākumiem Latvijas mākslas dzīvē. 1929. g. Cēsu pilsētas galva organizēja apspriedi ar Raunas draudzes locekļiem, cenšoties rosināt interesi par brīvības cīņu iemūžināšanu. 1931. g. pavasarī delegācija no Raunas aizbrauca uz Rīgu un iepazinās ar Brīvības pieminekļa konkursa projektiem. Tā paša gada oktobrī izveidotā Raunas brīvības pieminekļa valde nolēma pieminekli celt pēc K. Zemdegas meta samazinātā veidā⁹. Līdzekļus pieminekļa celtniecībai ieguva no labdarības pasākumiem — teātra izrādēm un labdarības tirdziņiem, lielāko daļu saziedoja paši Raunas iedzīvotāji. Terašu parku ap pieminekli iedzīvotāji iekārtoja, rīkojot talkas. Stādījumus ierīkoja profesionāls dārznieks. Zem katra iestādītā ozola esot novietota kapsula ar krituša karavīra vārdu, tādējādi veicot simbolisku apbedīšanas rituālu¹⁰. Pieminekli atklāja 1933. g. 20. jūlijā¹¹.

Pieminekļis ir septiņus metrus augsts, uz divus metrus augsta postamenta, darināts no netālu laukos iegūtiem granīta blokiem. Tajā atveidota stilizēta tautumeitas figūra, kas augšup paceltām rokām spēlē milzīga izmēra kokli. (2. att.) Par pieminekļa ieceri tajā laikā rakstīja: "Simboliskā latviešu jaunava — latviešu tautas dziesmu gars — ilgu un sapņu ietvērums... Piemineklim vēl otra nozīme — kara laikā kokle pārvēršas šķēpā".¹² K. Zemdega augstu vērtēja Senās Ēģiptes tēlniecību, pieminekļa stilistikā viņš apvienoja 20. gs. 30. gadu nacionālā romantisma elementus ar formu arhaisku stilizāciju.

Kā zināmu sava laika birokrātisku kuriozitāti var pieminēt faktu, ka pieminekļa projekts tika apstiprināts gadu pēc pieminekļa atklāšanas¹³. Raunas pieminekļis netika nojaukts. Pašsaprotami, ka, izaugot ozoliem, mainījusies pieminekļa apkārtnē, tomēr tas

iekļaujas parka vidē, vasarā un noteiktā apgaismojumā tas izceļas kā akcents pret koku lapotnes fonu.

Padomju laikus pārdzīvojušais pieminekļis 20. gs. 90. gadu sākuma romantiskās atmodas kontekstā, līdzās daudzām citām liecībām par neatkarīgās Latvijas pagātnei, varēja būt visai iedvesmojošs, par ko liecina, piem., arhitekta Vaideloša Apsīša poētiskais raksturojums: "Romantizēts pagātnes ētisko ideālu neizdziestošais skaistums, kas kā dzidr, dzīvinošs avots, dod ticību nākotnei"¹⁴.

Dzūkstes brīvības karā kritušo pieminekli cēla pēc Dzūkstes draudzes locekļu un mācītāja Roberta Slokenberga (1898–1957) iniciatīvas. Līdzekļu vākšanā iesaistījās Slampes pagasta iedzīvotāji un Dzūkstes un Slampes pagastu pašvaldības. Papildu līdzekļus piešķīra arī Kultūras fonds. Pieminekļa projektu apstiprināja 1934. g.¹⁵, atklāja 1935. g. 17. novembrī¹⁶.

Pieminekļa novietne apliecināja pasūtītāju vēlmi veidot apdzīvotajai vietai centru — pieminekli uzstādīja parkā iepretim evaņģēliski luteriskajai baznīcai (tā Otrā pasaules karā tika sagrauta) un kapsētai, netālu no 1933./1934. g. uzceltās pamatskolas, kura tajā laikā bija modernākā lauku skola Jelgavas apriņķī¹⁷.

Par pieminekļa ieceri pats K. Zemdega rakstīja: "Jau pirms uzdevuma saņemšanas man bija šī ideja radusies. Katru traģismu vienmēr pavada divi simboli — slava (par uzvaru) un sāpes (par zaudēto). Dzūkstes pieminekļi (šaurāka nozīmē) ir domāts trauks kā relikvārijs, kur simboliski savākti kritušo džūkstenieku pelni. Tiem svētajiem pīšļiem, kuri izkaisīti pa pasaules kara un atbrīvošanas cīņu dažādām frontēm, kuru kapus neviens nezina vai nevar apmeklēt, — tiem gribēju izcirst šeit dzimtenē mazu granīta trauku un pacelt viņu augstu. Rotāju viņu zvaigznēm, jo mūsu domai no šī mazā granīta trauka jāprot pacelties pāri ikdienai. Lejā atbalstā sievietē sāpēs par kritušiem, bet augšējais tēls grib paust slavu, ko guvuši kritušie. Rokā viņam

3.–6. att. Pieminēklis Pirmajā pasaules karā un atbrīvošanās cīņās kritušajiem džūksteniekiem Dzūkstē.1935. Granīts, augstums ar postamentu 5,5 metri. L. Bremšas foto

7.–8. att. Piemineklis Rūjienas novada atbrīvošanai un kritušo varoņu piemiņai (“Tālavas taurētājs”) Rūjienā. 1937. Granīts, augstums 7,5 metri. L. Bremšas foto

nav reāls šķēpa attēls. Bet liesmainā, jo gribu pasvītrot vairāk garīgās cīņas uzvaru. Ko viņš ar domīgu skatienu vērsās tālē — to atstāju katram tulkot pēc sajūtas”¹⁸.

Piemineklis ir 5,5 metrus augsts, darināts no Somijā iegādāta granīta.

Tas tika izkalts apmēram piecu mēnešu laikā¹⁹.

Vispusīgi aplūkojamais piemineklis ir trīsdalīgs, augstākajā daļā klasiska tipa vīrieša figūra, zemākajā — sērotāja etnogrāfiskā tērpā, starp abām figurām pludlīniju formas, zvaigznēm rotāta simboliska pelnu urna. Kompozīcija zināmā mērā ir neviendabīga. Tendenci uz maksimālu vienkāršību un ģeometrizāciju, kas raksturīga gan 20. gs. 30. gadu neoklasicismam, gan *art deco*, var konstatēt pelnu urnas kopformā. (4. att.)

Pēc Otrā pasaules kara piemineklis palika savā vietā, tam ir nelieli, ložu radīti virs-

mas bojājumi. Pieminekli esot bijis paredzēts nogāzt, kādu nejausību dēļ tas tomēr netika izdarīts²⁰.

Rūjienas sabiedrībā ierosinājumu celt “Rūjienas atbrīvošanas un kritušo karavīru pieminekli”, ko vēlāk nosauca par “Tālavas taurētāju”, iniciēja Naukšēnu aizsargu nodaļa 1923. g., tad arī sāka vākt līdzekļus²¹. Tomēr praktiskā darbība sākās tikai 1934. g. 1935. g. ar tēlnieku K. Zemdegu tika noslēgts līgums par pieminekļa celtniecību²². Pieminekli atklāja 1937. g. 15. augustā²³.

Rūjienas pilsētas dzīvi, sabiedrisko un kultūras darbību 20. gs. 30. gados veidoja un uzturēja pilsētas galva Arnolds Krēsliņš (1892–1958), viņa vietnieks un ģimnāzijas direktors Mārtiņš Gustavs Jansons (1896–1943) un mācītājs Roberts Slokenbergs. Lielā mērā pateicoties viņiem, tapa arī trīs K. Zemdegas darinātie pieminekļi (bez pieminētā arī

9.–10. att. Pieminēklis kritušajiem brīvības cīnītājiem (“Koklētājs”) Talsos. 1938. Akmeni izkalts 1996. Tēlnieks Vilnis Titāns. Granīts, augstums ar postamentu 5,5 metri. L. Bremšas foto

pieminēkli skolotājai Jūlijai Skujiņai “Madona Orans” (1936) un Artūram Alberingam “Sējējs” (1939)).

Atbrīvošanas pieminēkļa kompozīcija atbilst 20. gs. 30. gadu neoklasicisma tendencei uz maksimālu vienkāršību un lakoniskumu. Pelēkā Somijas granītā kaltā trīs metrus augstā vienfigūras kompozīcija pārliecinoši attēlo sargkareivi vērotāju. Vispārinātās plastiskās masās risinātā figūra padarīta kompakta ar celim pārņemto dekoratīvo drapēriju, raksturīgu *art deco* dekoratīvo elementu. Romantizējums panākts ar brīvi izprastu senlatvieša ietērpu. Sākotnējā skicē K. Zemdega paredzēja kareivja rokās īsu šķēpu, vēlāk to nomainīja ar taurīti, abām rokām saspringti piespiestu ķermenim.

Pieminēkļa devīze “Taurētājam bija mirt, tomēr latvji ziņu dzird” ņemta no Jāņa Frīdenberga Mieriņa dzejoļa. Emocionālais impulss,

iespējams, nāk arī no savā laikā populārās Rūdolfa Blaumaņa balādes “Tālavas taurētājs”.²⁴

“Tālavas taurētājs” padomju laikā saglabājās neskarts.

Lēmumu par Talsu pieminēkļa celtniecību 1935. g. pieņēma Brāļu kapu komitejas Talsu nodaļa. Spriežot pēc visai nekonkrētā apraksta, sākotnējā iecere stipri atšķīrās no galīgās: “Metā uz arhitektoniska fona attēlota senlatvju karavīra galva ar ciņās rūdītu, varonīgu sejas izteiksmi. Fonā — ievainota karavīra tēls”.²⁵

Turpmāk izrādījās, ka līdzekļu vākšana neveicas tik labi, kā iecerēts. Pats tēlnieks kādā vēstulē izteica cerību, ka Talsu pieminēklis varētu kļūt par viņa varenāko darbu, ja vien būs pietiekami līdzekļu²⁶. Pieminēkļa pamatakmeni lika 1938. g. 18. novembrī. Vietējās avīzes korespondents par to rakstīja: “Piemi-

11.–13. att. Atbrīvošanas piemineklis Dobelē. Intas Bergas 1996. g. skulptūra pēc K. Zemdegas 1940. g. darinātā pieminekļa attēliem. Granīts, augstums ar postamentu četri metri. L. Bremšas foto

neklī redzams latviešu koklētājs, kas koklē savas dziesmas brīvībai un skumst par kritušiem varoņiem”.²⁷ Diemžēl pašam tēlniekam nebija lemts piedzīvot pieminekļa pabeigšanu. Viņš izveidoja gipsa modeli, Dundagas mežā atrada piemērotu akmeni un 1940. g. jūnijā gatavojās ķerties pie kalšanas²⁸.

Līdz 1982. g. pieminekļa mets atradās K. Zemdegas mājās viņa meitas Māras un sievas Inas pārziņā. 1982. g. to nodeva Latvijas Mākslas akadēmijai, studenti metu restaurēja un tad to pārveda uz Talsiem. 1987. g. pēc iedzīvotāju iniciatīvas radās doma par pieminekļa meta izkalšanu akmenī, bet arī šajā laikposmā ieceres īstenošana dažādu iemeslu dēļ nevedās, it īpaši brīdī, kad Latvijā notika monetārā reforma. Iedzīvotāju

saziedotie 19887,46 rubļi tika pārvērsti par 195,24 Ls, ar šo summu pieminekļa lieta neko izdarīt nevarēja²⁹. 20. gs. 90. gadu sākumā organizatori saskārās ar dažādām problēmām, kuru risināšana ieilga. Pieminekli izkala tēlnieks Vilnis Titāns (1944–2004),

tā atklāšana notika 1996. g. 16. novembrī. Pieminekļa atklāšanā turpinājās pirmskara laika tradīcija — tajā piedalījās toreizējais Latvijas valsts prezidents Guntis Ulmanis³⁰. Piemineklis neatrodas sākotnēji iecerētajā vietā Leču kalniņā, jo tur 1980. g. atklāja Olītas Nigules darināto pieminekli 1905. gada revolūcijas notikumiem. Raksturīgi, ka tieši tēlnieki — Arta Dumpe, Aivars Gulbis un Kārlis Baumanis iebilda pret radikālo priekšlikumu nojaukt 1905. gada notikumu pieminekli³¹.

Talsu pieminekļa gadījums ir īpatnējs, jo pieminekli faktiski vajadzēja tikai pabeigt, oriģinālais meistara modelis bija saglabājies. Tomēr arī šajā gadījumā neiztika bez sarežģījumiem un domstarpībām par pieminekļa novietni, līdzekļu vākšanu, akmeņkaļa izpildītāja meklēšanu utt. Var secināt, ka pieminekļu celtniecība deva iespēju vietējiem iedzīvotājiem paust savus viedokļus. Attieksme reizēm bija sakāpināta, tomēr emocionālie uzplūdi ne vienmēr bija ilgstoši. "Talsu Vēstu" žurnālists raksta: "Runu un aperu laiks "Koklētāja" sakarā ir beidzies. Diemžēl arī entuziasms, kas pirmajos mēnešos bija pārņēmis plašu sabiedrību. Pēdējā pusgadā ziedoti tikai daži tūkstoši rubļu. Organizētājiem jārikojas, bet mums visiem jāatbalsta ar darbiem un līdzekļiem."³²

Vienfigūras kompozīcijā K. Zemdega sašniedzis maksimālo sava stila lakoniskumu: uz viena ceļa atbalstīta vīrieša figūra, *art deco* stila drapērija pār figūras kreiso kāju un kokle, vienkāršs divpakāpju postaments.

Kārļa Zemdegas skolniece, tēlniece Valda Malēja pieminekļa ideju raksturo šādi: "Zemdega neveido cilvēku kā ilustrāciju reālā darbībā. Figūra nav skatāma mums vispārzināmā un pierastā kokles spēlētāja kustībā. Jaunā vīrieša tēls ir pārdomas par cilvēka augstāko vērtību, tajā atklājas cilvēka mūžīgā tieksme pēc harmonijas, cēluma un neatkarības. Garīgums piemīt visiem Kārļa Zemdegas darbiem un, protams, arī "Koklētājam".³³

Dobeles pieminekļa celšanas sākumi datējami ar 1924. g., kad sabiedriska do-

belnieku organizācija, karoga komiteja, kas savāca līdzekļus un 11. Dobeles kājinieku pulkam uzdāvināja karogu, izteica aicinājumu celt Dobelē atbrīvošanas pieminekli³⁴. 1928. g. pieminekļa celšanā iesaistījās pašvaldība, bet faktiski darbība sākās tikai līdz ar Dobeles atbrīvošanas pieminekļa komitejas izveidošanu 1934. g., kad kopā ar aizsargiem sākās līdzekļu vākšana³⁵. Komitejas priekšsēdētājs konsultējās ar Kārli Zemdegu un Kārli Zāli, 1935. g. K. Zemdega ieradās Dobelē un par pieņemamu vietu piemineklim atzina tolaik brīvu zemesgabalu tagadējā Brīvības ielā, kur bija iecerēts celt pasta ēku. 1935. g. ar dažām iebildēm pieņēma K. Zemdegas piedāvāto projektu. 1935. g. 5. augustā tika likts pamatakmens un rīkoti dziesmu svētki, lai iegūtu līdzekļus pieminekļa celšanai³⁶. Tā paša gada 30. oktobrī pieņēma pārstrādāto K. Zemdegas metu un ar tēlnieku noslēdza līgumu, kurš paredzēja, ka piemineklim jābūt gatavam 1937. gada 11. augustā³⁷.

1936. g. notika pieminekļa meta un laukuma labiekārtošanas darbi. Tomēr 1937. g. sākumā Ministru kabinets pieminekļa metu neapstiprināja, K. Zemdega to pārstrādāja un tādējādi darbi ievilkās³⁸. 1939. g. izrādījās, ka nav iespējams atrast pietiekami kvalificētu darbaspēku pieminekļa kalšanai. 1939. g. 15. decembrī pieminekli beidzot uzstādīja, bet neatklāja³⁹.

Pieminekļa idejas izklāsts parādījās presē 1937. g.: "Dobeles atbrīvošanas piemineklim izraudzītā novietne prasa iespējami vispusīgi skatāmu skulptūru. Šo uzdevumu pieminekļa autors, skulptors Kārlis Zemdega, atrisinājis tādējādi, ka kopā nostādījis divas figūras, kuru sejas vērstas uz diametrāli pretējām pusēm, un saturs apvienots ar formālo risinājumu. Jaunekļa-atbrīvotāja skats vērsas tālē; viņš ir sarga vietā un Dobeles viņa aizmugurē. Sievietes — Laimas tēls vērstas tieši uz Dobeles. Pēc pāršalkušiem kariem viņa svētī pilsētu mieram un jaunas kultūras darbam."⁴⁰

Pieminekli iesvētīja 1940. g. 9. jūnijā⁴¹. Pasākumā piedalījās ap 4000 dobelnieku un lūgto viesu. Vienā no tam laikam raksturīgajām patētiskajām svētku runām teikts: “.. Šis piemineklis stāstīs visiem, kas, savu ceļu staigādami, še garām ies, par mūsu varonīgām cīņām, bet ne vien mums. Paaudzū paaudzēm viņš paudīs par mūsu grūti izcīnīto Latviju, liecinās par tās teiksmaino pagātņi, slavas pilno tagadni un saulaino nākotni”⁴².

Kā zināms, jau pēc astoņām dienām Latvijā ienāca okupantu armija.

Pēckara laikā pieminekļa laukumā ierīkoja brāļu kapus un pieminekli aktīvi izmantoja. Tā tuvumā notika pasākumi, svinīgas skolēnu sapulces utt. Piemineklis, kas iemiesoja neatkarīgās Latvijas pastāvēšanu, joprojām bija kā sava veida atgādinājums. Pieminekli nolēma likvidēt 1950. g. To nogāzt neesot izdevies, tādēļ tas tika uzspridzināts⁴³. Saglabājās virieša figūras galva, kas pašlaik atrodas Dobeles muzejā. 1956. g. tajā vietā uzstādīja jau pieminēto pieminekli “Karavīrs un partizāns”.

Sākoties Atmodai, 1988. g. radās doma par pieminekļa atjaunošanu. Procesu sāka un stimulēja Dobeles muzeja darbinieki un Latvijas Kultūras fonda Dobeles kopa. 1989. g. žurnāliste Aija Cālīte rakstīja, labi raksturojot laikmeta nostalgisko retrospektīvismu: “Ļoti gribas ilūzijā par pagātnes atgriezeniskumu kavēties un ilgi tajā dzīvot.”⁴⁴ Turpmāk diskusijā iesaistījās arī Vides aizsardzības kluba, LNNK, LTF aktivisti. Tajā pašā gadā LKP rajona komiteja un rajona izpildu komiteja pieņēma lēmumu par pieminekļa atjaunošanu. Turpmāko organizatorisko darbu veica pieminekļa atjaunošanas grupa. Pieminekli rekonstruēja tēlniece Inta Berga (dz. 1955)⁴⁵.

Spridzi tā laika sabiedrībā radīja pieminekļa novietnes jautājums. Par piemērotāko vietu atzina skvēru Liepājas šosejas un Tērvetes ielas krustojumā, kurā uz postamenta, kā vēsturisks piemineklis atradās tanks T-34. 1990. g. bija iespējams tanku atzīt par neatbilstošu vēstures pieminekļa statusam un tas

tika demontēts. Turpmāk sekoja pieminekļa vietas arheoloģiskā izpēte, laukuma labiekārtošana un meta kalšana akmenī. Pieminekli atklāja 1996. g. 21. septembrī⁴⁶. Piemineklis faktiski ir jaundarinājums, pēc K. Zemdegas darba foto attēliem. Atšķirībā no Talsu pieminekļa, tam nebija tēlnieka oriģinālā modeļa.

Kompozicionāli apmēram četrus metrus augstais Dobeles piemineklis līdzīgs Džūkstes monumentam, bet ir lakoniskāks un kompaktāks. Figūras tuvinātas viena otrai, sievietes figūra paaugstināta, apjomi vispārināti ar lakoniskām etnogrāfiskā stila detaļām. Figūru vertikālās ass novirzītas viena pret otru, tā dēļ kopmasas ir nedaudz asimetriskas, tomēr labi sabalansētas un apkārtskata vizuālie aspekti ir formāli daudzveidīgi. Jauns ir pieminekļa konteksts. Novietne ir uzskatāma par veiksmīgu un kopiespaids ir harmonisks un visumā atbilstošs K. Zemdegas koncepcijai veidot pieminekli savrupstāvošu, ar postamentu kā vienīgo arhitektonisko elementu. Var pieņemt, ka tendence uz formu ģeometrizāciju saistāma ar 20. gs. 30. gadu jaunreālisma (Jaunās lietišķības) vispārējo ievirzi uz lakoniskām, kompaktām noapaļotām formām.

Darbs pie atbrīvošanas pieminekļiem bija nozīmīga K. Zemdegas 20. gs. 30. gadu daiļrades daļa. Tēlniekam bija salīdzinoši daudz iespēju realizēt savas radošās spējas. Atbilstoši laikmetiskā neoklasicisma vispārējai ievirzei, mākslinieks darināja lakoniskas, vienkāršas kompozīcijas un attīstīja savrupstāvoša pieminekļa principus.

Avoti

- ¹ Gerharde-Upeniece G. *Māksla un Latvijas valsts. 1918–1940*. Rīga: Neputns, 2016. 10. lpp.
- ² Pieminekli uzspridzināja 1950. g. 17. jūlijā. *Dobeles atbrīvošanas piemineklis*. Dobeles: Dobeles Novadpētniecības muzejs, 1996. 20.–22. lpp.
- ³ Gerharde-Upeniece G. *Māksla un Latvijas valsts...* 107.–108. lpp.

- ⁴ Čoldere D. Pieminekļu celtniecība. Krāj.: *Latvijas kultūra. 1920–1940*. Rīga, Latvijas Mākslas muzeju apvienība, 1990. 45. lpp.
- ⁵ Turpat, 47. lp.
- ⁶ *Latvijas Kareivis*. 1933. 20. aug.
- ⁷ Kruks S. *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika*. Rīga: Neputns, 2011. 225. lpp.
- ⁸ *Māksla un arhitektūra biogrāfijās*. Rīga: Preses nams, 2003. 4. sēj. 124.–126. lpp.
- ⁹ *Cēsu Vēstis*. 1933. 25. aug.
- ¹⁰ Barbars A. Raunas koklētāja. *Padomju Jaunatne*. 1989. 6. janv.
- ¹¹ *Latvijas Kareivis*. 1933. 20. aug.
- ¹² Strazdiņš J. *Atbrīvošanas pieminekļi Latvijas laukos. Brīvības pieminekļa gada grāmata*. Rīga, 1936. 169. lpp.
- ¹³ LVVA, 6343. f., 19. apr., 93. l.
- ¹⁴ Apsītis V. *Dievs, svētī Latviju* [buklets]. Rīga: Jāņa sēta, 1994.
- ¹⁵ *Valdības Vēstnesis*. 1934. 29. jūn.
- ¹⁶ *Latvijas Kareivis*. 1935. 20. nov.
- ¹⁷ *Brīvā Zeme*. 1936. 12. nov.
- ¹⁸ *Tukuma muzejs*. Apraksts Nr. 622.
- ¹⁹ LVVA, 2389. f., 1. apr., 46. l.
- ²⁰ Drēziņš A. Zvaigžņu urnai trīs zvaigžņu stundas. *Lauku Avīze*. 1994. 08. apr.
- ²¹ Likerts V. *Brīvības un kritušo pieminekļi. 1920–1938*. Rīga, 1938. 66. lpp.
- ²² LVA, 2389. f., 1-v apr., 48. l.
- ²³ Turpat, 36. l.
- ²⁴ *Lihgas skaņas no Frīdenbergu Jāņa (Meeriņa)*. Rīga: Pūcišu Ģederts, 1889.
- ²⁵ *Latvijas Kareivis*. 1935. 3. maijs.
- ²⁶ LVA, 2389. f., 1-v apr., 47. l.
- ²⁷ *Talsu Vārds*. 1938. 17. nov.
- ²⁸ *Brīvā Zeme*. 1940. 8. jūn.
- ²⁹ Štokmane L. Atkal Talsos. *Rīgas Balss*. 1996. 20. janv.
- ³⁰ Liberte I. Koklētājs atgriežas Talsos. *Literatūra. Māksla. Mēs*. 1996. 21.–28. nov.
- ³¹ “Koklētājam” vieta atrasta. *Talsu Vēstis*. 1990. 9. jūn.
- ³² Turpat.
- ³³ *Padomju Karogs*. Talsi. 1988. 19. apr.
- ³⁴ *Dobeles atbrīvošanas piemineklis*. 5. lpp.
- ³⁵ Turpat, 6. lpp.
- ³⁶ LVA, 2389. f., 1-v apr., 46. l.
- ³⁷ LVVA, 7178. f., 2.18. l., 8.–9. lpp.
- ³⁸ *Dobeles atbrīvošanas piemineklis*. 10.–11. lpp.
- ³⁹ Turpat, 15. lpp.
- ⁴⁰ *Zemgales Balss*. 1937. 1. sept.
- ⁴¹ *Brīvā Zeme*. 1940. 10. jūn.
- ⁴² Bauzis E. Tas notika vasarā. *Nacionālā Neatkarība*. 1994. 13.–19. jūl.
- ⁴³ *Brīvā Zeme*. 1940. 10. jūn.
- ⁴⁴ *Padomju Jaunatne*. 1989. 25. maijs.
- ⁴⁵ *Dobeles atbrīvošanas piemineklis*. 29. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, 43.–57. lpp.

SCULPTOR KĀRĻIS ZEMDEGA'S MONUMENTS TO THE INDEPENDENCE STRUGGLE IN LATVIA IN THE 1930s

Laila Bremša

laila.bremsa@lma.lv

Summary

Key words: *Kārlis Zemdega, monument, sculpture, neo-classicism*

The article is devoted to a small group of monuments erected during the first half of the 20th century and designed by the sculptor Kārlis Zemdega (1894–1963). These monuments commemorate Latvia's fight for independence and they were set up in Rauna (1933), Džūkste (1935), Rūjiena (1937), Talsi (1940–1996), and Dobeles (1940).

These free-standing monuments are placed in a square or park of these towns. The site for each of them was chosen either by the commissioner alone or in collaboration with the sculptor.

History of the monuments dedicated to the national liberation movement began in the 1920s, but active building of them proceeded mainly in the 1930s.

All these monuments were of great significance as the historical evidence of the time, since they consolidated inhabitants of the local communities, strengthened the national self-confidence and pride of the obtained freedom. They also created a spatial accent for the place in town during celebratory and commemorative events. In the late 1980s and early 1990s, during the national Awakening, these monuments were essential witnesses of the once existing independent Latvia.

Kārlis Zemdega began specializing in monumental sculpture when he was awarded the third prize in the competition for the Riga Freedom Monument in 1930. It was his first serious challenge after graduation from Konstantīns Rončevskis (1875–1935) Sculpture Master Studio in 1927. Kārlis Zemdega perfected his knowledge during his study trips to France, Italy, Egypt, and other countries.

Stylistics of Zemdega's sculpture can be characterized as neo-classicism with some formal art deco features. The sculptor admitted, he was greatly influenced by the monumental sculpture of Ancient Egypt, and it shows in the figures of the Rauna monument. In keeping with the specifics of neo-classicism of the first half of the 20th century, the sculptor made a laconic static single figure (Rauna, Talsi, Rūjiena) or balanced two-figure (Džūkste, Dobeles) compositions, which in this case are variations of one and the same subject. Plastic masses of monuments are characterised by compactness and rounded forms; a decorative approach to details reveals the influence of national romanticism in the Latvian art in the 1930s.

Par autori

Dr. art. Laila Bremša ir Latvijas Mākslas akadēmijas asociētā profesore. Lasa kursu 17.–19. gadsimta Rietumu mākslas un arhitektūras vēsturē. Pēta Latvijas tēlniecības vēsturi, K. Zemdegas dzīvi un mākslu.